

Stadstraditioner:Stadsbors fiske vid Östersjökusten.

Vid besvarandet av föreliggande frågelista bör upptecknaren göra klart, vilken tid som den upptecknade traditionen avser (t.ex. ett visst årtionde eller årtal eller "av gammalt"). Endast muntliga utsagor och berättelser böra medtagas, icke vad som härrör från tidningar eller böcker, som i varje fall genom biblioteken äro tillgängliga för forskningen.

Den som önskar lämna en mycket utförlig skildring eller vill ägna sig åt någon speciell del av detta ämne, bör även taga del av följande frågelistor, till vilka hänvisningar göras på lämpliga ställen i denna frågelista: 37 Fiske, M 25 Jaktens och fiskets betydelse för hushållningen, M 26 Fiskets folklöre och M 97 Laggkärls-tillverkning.

1. Har fiske idkats i någon större utsträckning av i staden bosatta fiskare? Hur benämndes dessa (skärborgare, stadsfischare, stadsfiskare)? Känner man om fiskarna i staden till benämningen fiskerskapet och vad avses härmed? Har ordet förr haft annan betydelse än nu?

2. Voro fiskarna bosatta i någon viss stadsdel i staden? Hade denna stadsdel någon benämning, som syftade härpå (fiskarstan)? Redogör för dess läge och utsträckning! Skilde sig fiskarnas bostäder i staden på något sätt från de andra borgarnas? Beskriv en typisk fiskargård i staden, de olika hus, varav den bestod, och dessas inbördes läge! Om en representativ fiskargård finnes kvar, bör den fotograferas både utifrån gatan och inifrån gårdsplanen och till dessa fotografier fogas en planskiss över gården. Ex.: Min farmor berättade, att Östra gatan i Trosa kallades för Dögatan då, för där bodde mest bara fiskare, som bommade igen om somrarna. Det var så dött och tyst där (Trosa). - Man brukar tala om Öst i stan och Väst i stan. I den östra stadsdelen bodde bara fiskare på den tiden, och den brukade därför också kallas för Fiskarstan (Hudiksvall).

3. Vilket anseende hade fiskarna i staden? Har motsättning rått mellan stadsfiskarna och de övriga stadsborna? Hur har denna motsättning tagit sig uttryck? Återgiv de berättelser och anekdoter, som kunna belysa förhållandet! Vad har man att berätta om eventuell motsättning mellan stadens fiskare och deras konkurrenter från kustsocknarna? Anekdoter och berättelser härom? Ex.: Stadsfiskarna räknade sig för något förmer än sina konkurrenter i kustsocknarna, dem de med ett visst förakt kalla bönder (Hudiksvall).

4. Var hade fiskarna tilläggsplats för sina båtar i staden?

Beskriv hur denna såg ut, gärna med fotografier, teckningar eller skisser! Hade fiskarna sjöbodar vid denna plats? Redogör för deras utseende med beaktande av frågorna under punkt 8! Minns man eller har man hört berättas, att sjöbodarna förr lågo längre upp från den nuvarande stranden på grund av att vattnet gått högre upp än nu? Vad ha äldre stadsbor att berätta om det högre vattenståndet förr i tiden? Känner man till äldre tilläggsplatser för fiskarna eller att sjöbodar förr funnits på annan plats i staden? Återgiv vad man har att berätta härom! Ex.: Ovanför varven på södra sidan av stadsån sträckte sig fiskarnas sjöbodar ända upp till den nuvarande Smäckebron (v. Centralhotellet). Norr om stadsån begynte sjöbodarna från Smäckebron till det dåvarande Järntorget samt stora och lilla packarläven (Söderhamn).

5. Var bedrevo stadsfiskarna sitt fiske? Vistades de under fiskesäsongen på vissa öar och skär, som donerats till staden för fiskets skull. Angiv på vilka öar som stadsbor haft fiskehamnar. Vad har man hört berättas om huru och varför dessa öar donerats till staden och av vem detta blivit gjort? Ex.: Utom laxfisket vid Fällforsen, för vilket staden fick betala en ganska dryg skatt till kronan, voro donerade under staden åtskilliga öar, som på våren arrenderades ut till borgerskapet (Piteå).

6. Minnes man eller har man hört omtalas, att fiskare från andra städer uppehållit sig på någon av stadens öar och haft fiskehamn där? Vad har man att berätta härom? Känner man till att tvister och misshälligheter förekommit mellan dessa fiskare och stadens egna fiskare? Återgiv de berättelser och anekdoter, som finnas härom! Ex.: Långt tillbaka enligt sägen fiskade Gävlebor överallt här uppåt kusten. På Agön bodde det Gävlebor och fiskade, i likaså på Bålsön, på Storjungfrun och vid Våtnäs. På Agön höll de till på norra sidan på ön, men de var borta, när vi kom dit och fiskade. (Hudiksvall).

7. Om fiskarna i likhet med Gävlefiskarna, vilka haft fiskehamnar efter kusten ända upp till norra Ångermanland, hade att företaga längre fiskefärder, redogör i så fall utförligt för dessa! Vilka förberedelser vidtogos för resan? Huruvida båtarna färdades man med och hur kallades dessa (haxar)? Vad medförde man på båten till fiskehamnen (matvaror och husgeråd, kreatur, specerivaror för handel och byteshandel m.m.)? Har det förekommit, att man bedrivit handel och fiske under färden till fiskehamnen? Känner man till att någon fiskare haft handelsbod vid fiskehamnen eller under fiskesäsongen besökt marknader för att göra affärer? Redogör för deras liv i övrigt i anslutning till frågelistan och giv även akt på hur deras liv gestaltade sig och av vilka arbeten de fingo sin utkomst under den del av året, som ej var lämplig för fiske! Ex.: Resan till Trysunda tog vanligen 2 - 8 dagar. Fiskaren medförde oftast hela sin familj och dessutom dräng och piga. Vidare märktes kor och getter samt eventuellt svin, sängkläder,

kokkärl, porslin etc., diverse matvaror, salt till saltning av strömming etc., diverse bytesvaror såsom socker, kaffe, salt, gryn och dylikt. (Gävle).

8. Hur benämndes det fiskeläge, där stadsfiskarna uppehöll sig (hamn, fiskehamn)? Vad kallades samtliga de fiskare, som höll till i samma hamn (hamnlag)? Beskriv fiskehamnen så ingående som möjligt, dess gator, vägar, olika gårdars och byggnaders utseende och konstruktion o.s.v. om möjligt med teckningar eller fotografier! Hur benämndes fiskarnas bostäder (skärboningar, skärstugor)? Vilka hus tillhörde en sådan skärboning (fiskarstuga, mellanbod, sjöbod o.s.v.)? Var fiskarstugan fristående eller sammanbyggd med sjöboden direkt eller med däremellan inbyggd bod? Vartill användes sådan inbyggd bod?

Hur sågo sjöbodarna ut? Beskriv dem med angivande av benämningar på deras olika delar (långsvale, framsvale, skötsvale, saltbod, ask, tilja, krabblådor, brokar o.s.v.)? Hur benämndes rummet mellan två sjöbodar (sjöbodlänning, länning)? Funnos olika typer av sjöbodar av olika ålder? I vilket avseende avvika yngre sjöbodar från de äldre typerna? Teckna eller fotografera äldre sjöbodar, som ännu finnas kvar!

9. Var fingo fiskarna virke till byggen och reparationer? Fick sådant virke tagas från stadens skog? Vad slags virke togs därifrån och på vilka villkor? Betalade man visst arrende för år härför? Hur stort var detta? Ex.: Vi hade kontrakt på 50 år med staden, och enligt det kontraktet hade vi rättighet att hugga på stadens skog, vad vi behövde, och det var kärlvirke, bandvirke och virke till att bygga och reparera hus. (Hudiksvall).

10. Hur bestämdes fiskehamnens storlek? Efter antalet båtar eller båtlag (båtlag, skärlag)? Hur var sammansättningen av ett sådant båtlag (fader och söner, två eller flera fiskare dela båt och fångst)? Känner man till uttrycken ro i lag, ro på halvbåt, ro på helbåt för de fall då flera fiskare slagit sig ihop om samma båt? Hur benämndes den, som hade del i annans båt (lottkarl, parthjon)? Hur tillgick det vid delningen av fångsten? Använde man härvid särskilt mått (målfjärding)?

Har det förekommit, att man haft särskild fogde eller ålderman för fiskehamnen? Hur valdes han och när skedde detta? Vilka uppgifter ålago honom (övervaka utläggning och upptagning av näten, kalla samman fiskarna vid olika tillfällen, läsa ur bibel eller postilla på söndagarna m.m.)? Hade han trumma (skärtrumma, skärlagstrumma) varmed fiskehamnens medlemmar kunde sammankallas? Vid vilka tillfällen kom den till användning? Ex.: Ålderman fanns det på skären. Klockan 6 på kvällen eller var det 5, då slog ålderman på trumma. Då skulle de lägga ut näten. På morgonen klockan 6 slog han också på trumma. Ingen fick vara ute på natten (Trosa).

11. Vilka slags båtar användes av fiskaren? Funnos på dem benämningar efter storleken (storbåtar, mellanbåtar, småbåtar)? Känner

4. 19
man till benämningar på båtar efter den årstid, då de mest brukades (vårbåtar, höstbåtar)? Angiv benämningar på de olika använda båttyperna (haxe, storbåt, skötbåt, notbåt, snibb, löja el. löga, sälma, ge, eka el. jöka)? Beskriv de olika båttyperna och redogör för vid vilka tillfällen de kommo till användning!

12. När flyttade fiskarna ut till fiskehamnen? Brukade detta ske vid någon viss tid på våren (Jacksmäss, Ersmäss)? Vilka benämningar användes om denna flyttning (boföra, fara till skären, fara till fisket)? Redogör för vad fiskarna förde med sig ut till hamnen (husgeråd, matvaror, boskap o.s.v.)! Brukade fiskarna medföra boskap ut till ön (kor, får, getter, svin)? Var det vanligt, att fiskarna hade kor? Ex.: I maj månad, när det blivit varmt och havet var fritt, det brukade bli ungefär till Ersmässan, då flyttade vi ut alla fiskarna med kor och hela familjen (Hudiksvall).

13. Hade fiskarna i allmänhet tjänstefolk i staden eller vid fiskehamnen? Vilka arbeten kommo på deras lott (sköta kreaturen, delta i fisket, o.s.v.)? Hur avlönades tjänstefolket? Fingo de fångsten på vissa skötar eller del i fångsten på andra villkor? Ex.: Tjänstefolk hade egna skötar. Pigorna hade varsina två skötar, och drängarna hade tre skötar var. Drängarna hade också en 15 - 20 kronor i lön, 3 skjortor, 3 par strumpor, 1 par nya stövlar och 1 par förskodda. Pigorna hade en klänning, 2 par kängor, 16 alnar väv till linnen och två marker ull, men på vissa ställen fick pigorna ha eget får. (Trosa).

14. Redogör för fiskarnas verksamhet under fiskesäsongen! Vilka olika slags fisken bedrevos (isfiske, strömmingsfiske, notfiske, laxfiske o.s.v.) och vid vilka tider på året ägde de rum? Skildra gärna en dags fiske med utläggning av fiskegarnen, upptagning av dem och återfärd till hamnen! Beskriv med ledning av frågelista 37 Fiske de olika fångstmetoderna, olika slags fångstredskap, såsom skötar, notar o.s.v., torkning, färgning och lagning av redskapen m.m.! Vilket värde ungefär betingade en fiskares hela utrustning? Ex.: Strömming fångades med skötar, laxen fångades i måckor. På våren drog man not och fick harr, abborre och id. För gädda och sik lade man ut nät av lingarn, gäddnäten voro tvinnade, siknäten otvinnade. (Luleå).

15. Lägg särskild vikt vid skildringen av strömmingsfisket, men de härvid använda fångstmetoderna, redskapen o.s.v.! Anteckna termer och uttryck i anslutning till frågelista 37 Fiske! Vilka olika slag av strömming urskilde man (skängströmming, fetströmming, klabbströmming, notströmming, vårströmming, räsströmming, isströmming, lekströmming, vrakströmming, löpströmming, baggströmming, djupströmming, flytströmming, påsaströmming, rödpåsa, vitpåsa, grovrom, tagströmming, lekpiskor)? Varför benämndes de så, när och för vilken användning fångades de olika slagen? Anteckna även uttryck för besvikelse över utebliven fiskelycka (få bara nå skrammel, få strigel,

få ett kok, få några lusmörtar utmed stadlinan, dra beckträar, dra svartskötar)! Giv exempel på skämt och spe med den, som haft dålig fiskelycka! Ex.: Vid Utvalnäs säger den, som fått strömming, till den som ej lyckats i fisket, på skämt: 'Nu får du ta på dig svartbyxorna!' (Gävle).

16. Redogör för tillvaratagandet av den fångade strömmingen med aktgivande på hur mycket av arbetet som föll på kvinnornas lott! Hur tillgick arbetet med att taga fisken ur skötarna och hur benämndes det (slå av, ruska av)? Sköljning av strömmingen i upptagningskorg, strömmingslåda, korg o. dyl.? Hur utfördes rensningen av fisken, och vilka uttryck använde man om detta arbete (gäla, gila, knivgila)? Vad menas med knivad, gilad och huvdad strömming? Vad betecknas med ordet färskgälning? Har det förekommit, att man använt försaltning eller rimsaltning av strömmingen, varefter den rensats i gältråg? Vad kallades själva rensat, som man fick (gil, gäl, resa)? Tillvaratogs något av detta, och vartill användes det?

Hur tillgick nedsaltningen av strömmingen i tunnor, halvtunnor, fjärdingar eller kar? Redogör för andra metoder att tillvarata och konservera strömmingen! Förekom rökning av strömmingen och hur skedde denna? Beredde man surströmming? Beskriv hur detta tillgick! Vad menades med kramsill eller spettad strömming och hur tillreddes denna? Ex.: Den infångade strömmingen rensades och rengjordes, varpå den saltades. Efter tre dygns förlopp upptogs den och saltades hårt i ett annat kärl, där den låg i sju dygn. Därefter togs den upp igen och packades hårt i en god och tät tunna. Orsaken till dessa ompackningar var delvis att söka i det gråaktiga och svaga salt, som fördes i handeln. (Luleå).

Var det vanligt, att man sålde färsk strömming? Förekom i samband härmed benämningen bondströmming eller stadsfisk och vad avsågs härmed? Vart såldes den färska fisken och vilka voro köparna? Känner man till benämningen kallströmming och vad menas härmed?

17. Observera vilka arbeten som föllo på fiskarhustruns lott! Vilka arbeten hade hon att utföra vid fiskehamnen (sköta hushållet, se till boskapen, hjälpa till att ruska av skötar, gäla strömming, tillvarata och salta strömming o.s.v.)? Vilka speciella arbeten sammanhörande med fisket hade hon under vintern att utföra utöver de vanliga husliga sysslorna (häckla lin, spinna garn, väva, knyta nät m.m.)? Ex.: Fiskarhustrurna fick vara med i arbetet överallt. Det var mycket arbete som föll på deras lott. Förutom matlagning och skötseln av djuren så fick de vara uppe vid 2 - 3-tiden på morgonen och ruska utav strömmingen av skötarna, och sen fick de ta varenda strömming på tummen och gila den och sedan salta den. Så måste de också sköta om kreaturen, så nog var det ett mycket strängt arbete (Hudiksvall).

18. Redogör för hushållningen i hemmet i staden och vid fiskehamnen! Vilka slags matvaror medfördes från staden vid utflyttningen till hamnen (fläsk, potatis, bröd i tunnor o.s.v.)? Vilka mat-

rätter åtos vanligen i fiskarhemmet? Användes fisk i stor utsträckning i hushållet? Förekom det, att man bakade in fisk i bröd? Vilka maträtter tillagades av fisk (kokt och stekt fisk, laxsoppa, strömmings-soppa o.s.v.)? Jfr vid utförligare beskrivning frågelista M 25 Jaktens och fiskets betydelse för hushållningen, där avd. III behandlar fiskets betydelse.

19. Redogör för hur man vid fiskehamnen firade de högtider, såsom pingst, trefaldighet och midsommar, som inföllo under fiske-säsongen! Företogs några särskilda anordningar vid sådana tillfällen, såsom utfärder till vissa källor, majstång, dans, tändande av eld ute i det fria o.s.v.? Redogör utförligt för de festbruk som förekommit, t.ex. hur majstången anskaffades och kläddes, hopsamlandet av bränslet till elden, när den tändes, vad som förhades vid elden, hur den benämndes (midsommarkase) o.s.v.!

20. Hade man kapell vid fiskehamnen? Beskrivning av det ev. med fotografi eller teckningar. Finnas sägner om dess tillkomst eller att äldre kapell förr funnits vid hamnen? Sägner och berättelser om ryssarnas härjningar och rådiga fiskare, som räddat hamnen eller kapellet? Ex.: En sägen berättar, att fiskare från Oxhalsa i Stockholms skärgård skulle ha uppfört kapellet. (Hudiksvall - Bålsön).

Hur ofta besökte präst hamnen? Hade man någon särskild benämning på den helg, då man hade besök av prästen (barsmäss)? Hade man något rum iordningställt, där prästen fick bo vid sina besök (prästkammare)? Var det vanligt, att någon om söndagarna föreläste predikan ur en postilla? Vem gjorde detta (åldermannen, någon annan fiskare) och var han utsedd härtill för längre tid? Hur sammankallades hamnens folk till gudstjänst (klocka, trumma)? Brukade kapellet vintertid få tjäna som förvaringsplats för nät och annan redskap, som inte medtogs hem? Ex.: Det var rentav som en stor fest därute vid fiskarhamnen, då prästen kom dit från stan. Han var dit ut och predikade två gånger om året - en gång i juli månad och en gång i augusti. Under mellantiden fick alltid någon av fiskarna läsa predikan ur en postilla var söndag i kapellet (Hudiksvall).

21. När skedde återfärden till staden (Korsmässan, Mickelsmässan)? Vad företogs efter återkomsten från fiskehamnen? Resor till andra platser för att sälja årets fångst? Redogör för dessa resor, var fisken såldes, priser o.s.v.! Ex.: Vi var där ända fram till Mickelsmässan. Det blev ungefär så länge som vi kunde vara därute, för vi hade inget ljus att lysa oss med och det blev för mörkt. Och så fick vi också sluta, innan oktober började och sjösprånget kom. Dessutom for vi hit in till stan med strömming på höstmarknaden. På hösten for vi med hela lasten av strömming till Gävle och sålde den där. (Hudiksvall). - Vi foro mycket till uppstäderna med strömming, det var till Västerås, Mariefred och Strängnäs. När vi for till Mariefred och Västerås, då voro vi borta i åtta dagar (Trosa).

22. Varmed sysselsatte sig f.ö. fiskarna under hösten och vin-

tern? Brukade de tillbringa någon tid med att fiska lax, sik, abborre o.s.v. för hushållets behov under vintern? Var det vanligt, att fiskarna sökte sig till andra arbeten under vinterperioden? Övriga arbeten såsom hemforsling och huggning av ved, laggnig och knytning av nät, anskaffande av kärlved, tunnbindning m.m.? Jfr för utförligare beskrivning av tunnbindningen frågelistan M 79 Laggkärilstillverkning! Ex.: När vi kom hem igen på hösten från fisket, fick karlarna först hugga ved för vintern och samtidigt skaffa hem kärlved. Sedan det var gjort var det att fortsätta med nät och not. Med det kunde vi hålla på en fjorton dagar. De som varken deltog i fiske med nät eller notdragning, började på skeppsvarvet (Hudiksvall).

23. Var fisket den enda eller huvudsakliga näringen för de fiskare, som voro bosatta i staden? Angiv i vilken utsträckning andra näringar, såsom t.ex. handel, hantverk, jordbruk och boskapskötsel o.s.v., förekommo i de fall, där fisket var huvudnäring! Sök att klargöra i vilket förhållande huvudnäring och binäring stodo till varandra! Observera härvid under jämförelse med punkt 22 här ovan, varmed fiskarna huvudsakligen voro sysselsatta under hösten och vintern, d.v.s. emellan de egentliga fiskesäsongerna! Hurdana voro fiskarnas ekonomiska villkor! Fattiga och förmögna fiskare? Ex.: Borgmästarn och rådmännen, skollärarn och postmästarn, handlanden och hantverkaren höllo sig med båtar och fiskredskap och lade ut sina mjärdar och nät i Strömmen och vid Fårön och Nötön (Piteå). - Fiskrarna hade litet jordbruk och boskap. Lagårdar fanns det till alla gårdar i Fiskarstan. För det mesta hade fiskrarna en ko, blott de mera förmögna av dem hade två. Getter hade alla och någon hade gris. (Hudiksvall).

24. Vad odlade fiskarna på de marker vid staden, som de brukade (potatis, säd, kål, lin m.m.)? Hur förfors med slåtter och skörd? Foro fiskarna in till staden härför, utfördes arbetet av tjänstefolk eller lejdes det bort till bönderna i trakten? Ex.: Det var inte vanligt, att fiskrarna foro hem för slåtterns skull. Den lejde de merendels till. De voro bekanta med bönderna runt om stan och fick dem till att slå och bärga höet åt sig. (Hudiksvall).

25. Vilka åsikter har man om fisket i äldre tid jämfört med nu? Återgiv vad man har att berätta om stadsfiskets tillbakagång och orsakerna härtill! Hur många hushåll funnos förr vid de olika fiskehamnar, som befolkades av stadsbor? Ex.: På Agön var det förr 42 hushåll, men nu är det bara en, som bor där. Fiskrarna flyttade från Agön år 1900 och gav sig till Kråkön. Vid den tiden var det 14 båtar vid Kråkön men nu är det bara 7 där. Likadant har det gått på Kaggörarna. Där är nu bara 3 - 4 hushåll, och förr var det över 40. De söker sig till andra yrken och vill inte bli fiskare längre (Hudiksvall).

26. I denna frågelistan behandlas icke den rikligt förekomman-

de mängden av märken och tydor för årets fiske och fångsten av olika fisksorter, föreställningar om tur och otur vid fiske, magiska åtgärder i avvärjande syfte eller för vinnande av fiskelycka o.s.v., ej heller olika slags fiskarhistorier om stora fiskafångsten, särskilt stora fiskar m.m. sådant. En utförlig uppteckning av traditioner av denna art kan lämpligen ske med ledning av frågelista M 26 Fiskets folklore.

... (The following text is a mirrored bleed-through from the reverse side of the page, appearing upside down and is largely illegible due to the quality of the scan and the nature of the bleed-through.)